

Kövér György: A tiszzaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek

Osiris, Budapest, 2011. 749 o.

Kövér György tiszzaeszlári drámája nem Solymosi Eszteré, hanem a falué, nem a kamasz cselédlány eltűnése nyomán született vérvádnak, hanem a 19. századi Tiszzaeszlár lakosainak a drámája. Az eszlári ügy Kövér számára ennek egy olyan epizódja, amely, bár dramaturgiai szempontból a mű központját alkotja, a szerzőt elsősorban nem önmagáért, mint inkább azért érdekelte, mert a nyomában fennmaradt források révén kivételesen sokoldalú bepillantást nyerhetett e Szabolcs megyei falu társadalmi viszonyaiba, lakosainak életébe és érzelmi világába.

Kövér előszava elején elhelyezi munkáját a hazai társadalomtörténeti kutatásokban. Amint szerinte „kimondva vagy kimondatlanul mindenkinek”, az „etalon” számára is Fél Edit és Hofer Tamás Átányról szóló falumonográfiája. A 19. századi átalakulást kutató helyi társadalomtörténeti monográfiák közül igazodási pontként Tóth Zoltán, Benda Gyula, illetve a fiatalabb nemzedék reprezentánsaként Husz Ildikó történeti szociológiai és történeti demográfiai, „a szerkezeti analízis és az élettörténeti módszer kombinálására” törekvő mezőváros-történeteit említi. (10.) Kövér munkája azonban nem csupán lokális társadalomtörténeti elemzés. A szerző meggyőződéséből fakadóan, miszerint a magyar társadalomtörténetben szokásos, a makroszintű nézőponttól a mikroelemzés felé haladó megközelítés helyett a lokális viszonyokból való kiindulás a tágabb összefüggéseket is árnyaltabb megvilágításba helyezheti, Tiszzaeszlár bemutatása, noha önmagában is felér egy külön kötettel, csak a kiindulópont. Innen a könyv hat nagyobb részre tagolt felépítése, amely a tereppel, a társadalmi viszonyok s feszültségek, a falusiak között az ügy előtt kipattant konfliktusok s e konfliktusok hús-vér szereplőinek bemutatásával kezdődik, dramaturgiailag Solymosi Eszter rejtélyes eltűnésének napjától a megvádolt zsidók perbeli felmentéséig nyomon követett „üggyel” kulminál, hogy vé-

gül a perrel kapcsolatba állítható megyei, országos, sőt nemzetközi politikai események elemzésével végződjenek.

A témával alaposabban egy 2003-as nyíregyházi emlékkonferencia alkalmával ismerkedni kezdő szerző számára a kutatás első lépései két meglepetéssel jártak. A vizsgálóbíró Bary József és a védőügyvéd Eötvös Károly emlékiratai a tiszaezlári ügyről s a perről „annyira lemerevítették a frontvonalakat, olyan bénítóan hatottak az utókor történéseire”, hogy még Barynak s Eötvösnek az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található irathagyatékát sem dolgozták fel. Pedig bőven volt mit. A roppant adatgazdag forrásanyag külön érdekessége, hogy létrehozóik olyan iratokat is megőriztek, amelyek a per során, majd későbbi emlékezéseikben kifejtett nézeteiknek – különösen Bary esetében – látványosan ellentmondtak. A második meglepetés a társadalomtörténészt érte: „azon hitetlenkedtem, hogy ennyi anyag láttán soha senki nem vette a fáradságot, hogy magát Eszlárt alaposan szemügyre vegye”. (13.) A meglepetés érthető, hiszen a Solymosi Eszter eltűnése után indult nyomozás és a per során készült dokumentumok, így elsősorban a per tárgyalásain rögzített – a falubelieknek a gyorsírók által némileg átfogalmazott, de közvetlenül mégis élőbeszédét megszólaltató – jegyzőkönyvek a kellő kitartással bíró kutatóknak felkínálták a kivételes lehetőséget, hogy a társadalomtörténeti monográfiához szükséges „kemény” forrásokat „puhább” forrásanyagokkal is kiegészítse. Ily módon a falu struktúratörténeti részét a puhább forrásoknak köszönhetően életszerűbbé téve, illetve a per szereplőinek indulatait s motivációit a társadalmi struktúrák bemutatása révén megvilágítva láthatóvá tegye, „hogy aki, így vagy úgy, megszólalt a per [Kövér által] újraalkotott határhelyzeti világában, ki is valójában”. (708.)

Kövér György könyve ékes tanúsága annak, milyen előnyökkel jár, ha egy eddig alapvetően politikatörténeti szempontból vizsgált konfliktust társadalomtörténeti szemszögből közelítünk meg. Ha a vérvád történetét nem „fentről” vizsgáljuk, nem az országos politika szemszögből, vagy a helyi, megyei és országos szereplőket a háttérből irányító fantomképek után kutatva, hanem abból indulunk ki, hogy a tiszaezlári vérvád mégiscsak egy adott helyen és közösségen belül robbant ki, akkor kézenfekvő a feltevés, hogy a falu és lakosainak ismerete nélkül nemhogy az ügyben felvonult szereplők lehetséges motivációit, de magát az ügyet sem érthetjük meg igazán.

Kövér ismételtelen leszögezi: ami Eszlárban történt, előfordulhatott volna bárhol Magyarországon, legalábbis az ország e tájékán, s feltehetően hasonló országos ribilliót váltott volna ki. Végző soron sem az eszlári társadalom elemzését tartalmazó első részek során feltárt, az északkelet-magyarországi viszonylatban is szélsőségesen egyenlőtlen birtok- és jövedelemmegoszlás keltette feszültségek, sem a falu lakosai között az eszlári ügyet megelőző évtizedek során kirobbant konfliktusok nem „írták elő”, hogy Solymosi Eszter eltűnése óhatatlanul ily drámaiba torkolljon. A feszültség nem jár feltétlen robbanással, s ha a falusiakat egymás ellen feszítő különféle viták révén Eszlár lakosai minden bizonnyal értékes tapasztalatokat szereztek is a konfliktuskezelés ki-ki jól felfogott érdeke szerinti legelőnyösebb technikái terén, azt semmi sem bizonyítja, hogy Tiszaezlár keresztény közössége – a földbirtokosoktól a napszámosokig – erősebb ellenérzést táplált

volna a zsidók iránt, mint akár Szabolcs megye más falvainak lakosai. Valójában a keresztények és zsidók között kibontakozott ellentétek sem gyakoriságukban, sem intenzitásukban nem múlták felül a keresztény lakosok között lappangó ellenérdekeket, illetve olykor kirobbanó nyílt konfliktusokat, sőt ennek inkább az ellenkezője mondható. A szerkezeti feszültségcöccs a korábbi konfliktusok elemzése révén lehetővé válik viszont annak a megválaszolása, hogy Solymosi Eszter eltűnésekor s utána Tiszaeszlár lakosai miért reagáltak úgy, ahogyan. „Ha felbomlóban, szétzilálódóban vannak a falu közösségét hagyományosan összetartó kötelékek, ha devalválódott a felülről védelmező egyházi patronátus szerepe, akkor egy ilyen konfliktus kezelése során meg lehet erősíteni a legyengített identitásokat, mentálisan és »rituálisan« össze lehet kovácsolni a valójában már visszavonhatatlanul fellazult vagy széthullott csoportkohéziókat. Meg lehet mutatni az »egész falúság« erejét a meggyengült faluközösségnek. Nem árt ehhez némi »e világi« (földesúri, vármegyei) támogatás, de a »túlvilági« régóta konvencionálisan adott: elég rituálisan ismét »kívülállónak« minősíteni »Isten engedélyezett ellenségeit.«” (707.)

A kifejezés, miszerint „az ördög mindig a részletekben bújlik meg” több ízben előfordul a könyvben, nyilván mert ez Kövér György meggyőződése, s talán azért is, hogy bocsánatosá tegye műve terjedelmét. Ez a könyv azonban csak ilyen lehetett: éppen a részletek iránti aprólékos figyelem révén abszolválja feladatát, teszi a képet, ha nem is teljessé, de roppant árnyalttá. Tiszaeszlár katolikus plébánosa, Adamovics József, a református lelkész, Láposy János, a falu községi bírója, Farkas Gábor, illetve Bary József – eltérő intenzitású – elfogultsága felől a könyv olvastán nem maradhat kétség. Olykor Kövér sem tudja megállni, hogy főleg Bary tevékenységét ne minősítse egy-egy ironikus szurkapiszkával (353., 496.), illetve fejcsóválással, a hullausztatásnak „a vizsgálat irányítói fejéből” (496.) kipattant „abszurd víziója” (455.) kapcsán megjegyezve: „Aki akár egy keveset is hallott a 20. század percsináló gépezeteiről, mondjuk, a paksi halászkunyhóban elképzelt Rajk–Rankovics-találkozóról, már nem tud meglepődni ennyi valószínűtlenség olvastán.” (457.) Csakhogy a képhez az is hozzátartozik, hogy „az Eszlárról szóló irodalom emlékezetéből” (418.) kihullott 1882. május 29-ei, eszlári „népizgatottságot”, amelynek során kis híja volt, hogy a falusi tömegek nekimenjenek a faluban egy álhír miatt összeverődött környékbeli zsidóknak, a fent említettek mind a négyen igyekeztek (végül sikerrel) lehűteni. A szerző költői kérdésével: „Ha a szereplők cselekedeteit motiváló ellentmondásos mozzanatokról megfeledkezünk, ha kiiktatjuk az értelmezésből a tetteket átszövő helyi, tájegységi és megyei hálózati szinteket, hogyan is ábrázolhatnánk hitelesen a kulcsfigurák ambivalens viselkedését?” (428.) És ugyanígy: az 1883-as Szabolcs megyei tisztújításról szóló fejezetbe ékelődő őszi agárversenyek bemutatása nélkül sem kerülnének a választások a helyükre. Nem derülne ki, hogy bár az ekkorra befejezett per nyilvánvalóan felkorbácsolta a helyi antiszemita szenvedélyeket, s általában a választás politikai hevét, a versenyek idején a helyi lapokban a sportrovat hírei rendre megelőzték a választási mozgalmakról szóló tudósításokat, s az sem zavart senkit, hogy a verseny alkalmából tartott estélyeket, amelyeken felvonult „a szabolcsi úri társaság krémje”, mind zsidó tulajdonú vendéglőkben rendezték meg. (583–584.)

Tiszaeszlár kapcsán az embernek először az „áldozat”, Solymosi Eszter, s eltűnésének rejtélye jut az eszébe. Amint írja Kövér könyve legelején: „Aki azzal a reménnyel veszi kézbe ezt a könyvet, hogy most végre megtudja belőle, mi történt valójában Solymosi Eszterrel, azt ki kell ábrándítanom. [...] Ha eddig nem akadt megoldás, ezután már aligha fog.” (9.) Őszintén szólva ekkor még úgy éreztem, a szerző kicsit kelleti magát. Nyilvánvaló, persze, hogy Kövér Györgyöt nem annyira a krimi érdekelt, mint inkább annak a bizonyítása, hogy „a történet mely szereplői, milyen eszközökkel, hogyan járultak hozzá ahhoz, hogy Solymosi Eszter eltűnése kapcsán a nyomozás és tárgyalás alatt előbb teret, majd cáfolatot nyerjen az eszlári vérvád.” (705.) Mégis, gondoltam az előszónál tartva, nyolc év és egy 749 oldalas könyv megírása után csak sejt valamit, amit senki más nem tudhat. Az epilógusban Kövér visszatér e kérdésre: „Munkám során sokszor kérdezték tőlem, hogy milyen alternatív megoldást tudok Solymosi Eszter eltűnésének rejtélyére. Mindig elzárkóztam a választól. Most sem tehetek másként.” (705–706.) Annak számára, aki idáig eljutott, e megjegyzés valójában felesleges, hiszen, ha ez eddig nem lett volna egyértelmű, e könyvet elolvasva végleg nyilvánvalóvá válik: a rejtély immár kideríthetetlen. Így egyfelől nem is olyan érdekes, mint Eszlár mindazon *drámái*, amelyekbe viszont oly sok szemszögből betekinhetünk. Másfelől persze a szerző sem kívánja megakadályozni olvasóját, hogy a felderíthetetlen rejtély által sarkallva az immár ellenőrizhetetlen hipotéziseken túl további „ötletgyártásra ragadtassa magát”. (706.) S nem véletlen talán, hogy könyve legvégére Kövér egy 2004-ben készült, Tiszaeszlár azon utcasarkát ábrázoló fényképet helyezett el, ahonnan a képaláírás szerint „Solymosi Eszter utolsó útjára indult”. (708.) Feltehetően nem én voltam az egyetlen olvasó, aki az utolsó oldal képénél megpihelve elmerengett, vajon ez az út merre vihette Esztert.

Ahogy Kövér a témával való találkozásának elbeszélése végén megjegyzi: „Nem maradt más hátra, mint végére járni a dolgoknak.” (13.) Nem férhet hozzá kétség: a dolgoknak, amennyire ez egyáltalán lehetséges, a szerző a végére járt, elképesztő mennyiségű forrás feltárásával, elemzésével és konfrontálásával, a falu drámájában felvonult(atott) szereplők páratlanul sokrétű – a klaszterelemzésektől a legapróbb lelki rezdülések vizsgálatáig terjedő – ábrázolásával. Az 1870-es évek második s az 1880-as évek első felében felerősödő antiszemitizmus, vagy akár csak a tiszaeszlári vérvád politikatörténetét illetően Kubinszky Judit 1976-os, illetve Andrew Handler 1980-as könyvei bőven hagytak még feltártnivalót. Ami Tiszaeszlár és az eszlári ügy társadalmi drámáját illeti, aligha tévedhetünk, ha kijelentjük: Kövér könyve után sok évtizedbe fog telni, amíg ennek újabb elbeszélésére valaki vállalkozni fog.

A kiadói szöveggondozás és szerkesztés sajnos nem ért fel a szerző alaposságával. A bár kisszámú, de mégis fellelhető szöveghibák, vezetéknevek helyesírási módosulásai, felesleges ismétlések, illetve a lábjegyzetben megadott, de az irodalomjegyzékből hiányzó referenciák mellett leginkább az index hiánya a feltűnő, pedig egy ilyen volumenű s ennyi szereplőt mozgató könyvnél ez különösen hasznos segítséget nyújtott volna az olvasóknak.

Konrád Miklós